

На картах нанесені протиставлення за словотворчими засобами. Однакові кореневі морфеми з різними суфіксами показані спільними фігурами (коло, квадрат, трикутник тощо), а різні суфікси в таких основах зображені за допомогою заливок. Зірочкою зображені поодинокі назви переважно з різними коренями.

Творення назв осіб у говірках Закарпаття тісно пов'язане з процесом суспільної комунікації, адже люди, спілкуючись між собою, характеризували один одного, описували, асоціювали з конкретними предметами та реаліями, а вже згодом закріплювалися різні способи творення назв осіб. Переважає суфіксальний спосіб творення нових назв. Суфіксів, які брали участь у творенні назв осіб жіночого роду, значно менше, але майже всі вони високопродуктивні та продуктивні, тоді як суфіксів, що утворюють назви осіб чоловічого роду, більше, але переважають продуктивні, малопродуктивні та непродуктивні суфікси. Набір суфіксів для творення цих назв майже не відрізняється від суфіксів, які

наявні в інших діалектах та літературній мові, відмінності полягають у їхній продуктивності та функціональному навантаженні. Отже, категорія назв осіб в українській діалектологічній науці динамічна і строката, яка може утворюватися від субстантивних, дієслівних та прикметникових основ за допомогою багатьох суфіксів різної продуктивності.

1.4. Діалектна фраземіка як репрезентант особливостей мовлення закарпатців (Наталія Венжинович, Марія Яцьків)

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою подальшого опрацювання проблем діалектної фразеології, яка є важливим складником мовної картини світу, а також недостатньою розробкою в українському мовознавстві питань, пов'язаних із вивченням індивідуально-авторського фразеовживання, посиленням в україністиці інтересу до діалектної (ареальної) фразеології української мови, відсутністю ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню художньої мови зазначених закарпатоукраїнських прозаїків. Саме діалектна фразеологія найкраще відтворює суспільний досвід, звичаї, обряди, комунікативні особливості менталітету мовців, які проживають на тій чи іншій території.

Ставимо за мету зафіксувати зазначені мовні одиниці і з'ясувати їх місце і роль у процесі комунікації на прикладі мовлення літературних героїв у творчості Дмитра Кешелі, знаного сучасного закарпатоукраїнського письменника.

Для аналізу фразем була розроблена спеціальна методика. Відібраний фактичний матеріал опрацьовано за допомогою описового методу для виділення тематичних груп фразеологізмів. Метод контекстуального аналізу використано для з'ясування функціональних і стилістичних

можливостей фразем у прозових творах Дмитра Кешелі. Описовий метод уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, систематизацію дібраного матеріалу. Для уточнення семантики фразем використано метод компонентного аналізу. Домінують спільні та індивідуальні ознаки функціонування фразеологізмів у художніх творах встановлено за допомогою зіставного методу. Для встановлення частотності вживання фразеологічних одиниць застосовано кількісні підрахунки.

Фраземи, зафіксовані в художніх творах, мають яскраве експресивно-емоційне та оцінне забарвлення, вони надають тексту образності. Вони виразно та влучно характеризують ознаки, дії, які можна застосувати до багатьох конкретних фактів мовлення. Мовний стиль творів – феномен, результат невтомної творчої діяльності письменників.

У процесі дослідження з'ясовано, що мовлення персонажів у творах густо насичене фраземами. Д. Кешеля, описуючи життя і побут закарпатців, їх місце у суспільстві, міжособистісні стосунки, риси характеру, поведінку, вид діяльності, використовує фраземи різних тематичних груп та різної структури. Його майстерність виявляється як у відборі фразем, оновленні й розширенні фраземних контекстів і зв'язків, у влучному відчутті семантико-стилістичних особливостей традиційних фразем, так і у створенні нових авторських художніх одиниць, які становлять основну рису їхнього ідіостилу та поповнюють фразеологічний склад діалектної та української літературної мови. Д. Кешеля вдало трансформував стійкі сполучення, органічно вплітаючи в них особливості рідного їм говору. Характеризуючи персонажів чи їхній стан, майстер художнього слова часто використовує компаративні фраземи, вживання яких допомогло йому відтворити колорит рідного краю, розкрити характери, позитивні та негативні вчинки героїв, фізичний та емоційний стан персонажів, яскраво та оригінально відобразити їхнє живе мовлення.

Фразеологія як мовознавча наука вже виробила достатньо чіткі теоретичні позиції. У межах фразеології як науки виокремлено такі основні напрямки: діалектна, порівняльна, зіставна, історична фразеологія; фразеотворення; фразеографія; граматична, семантична, стилістична характеристика фразеологізмів тощо. У сучасному мовознавстві в усіх цих галузях ведуться активні дослідження.

Діалектна фразеологічна одиниця – це відносно цілісне словосполучення (іменного, ад'єктивного, дієслівного, адвербіального типу) зі складною семантичною структурою, функціонування якого обмежується певною територією. До діалектних фразеологічних одиниць можна зарахувати: фразеологічні одиниці – терміни певного діалекту; фразеологічні одиниці, які не відомі загальнонародній мові; фразеологічні одиниці, які мають у своєму складі діалектні слова чи форми; фразеологічні одиниці, які збігаються за своїм компонентним складом із відповідними фразеологічними одиницями загальнонародної мови, але відрізняються від них змістом; тавтологічні фразеологічні одиниці; трансформовані фразеологічні одиниці загальнонародної мови; фразеологізми, які є варіантами загальнонародних фразеологічних одиниць; синтаксично трансформовані фразеологічні одиниці; фразеологічні одиниці, в яких відображено специфіку побуту та трудової діяльності народу.

М. Демський зазначає: «Фраземи, принаймні наявні в слов'янських мовах, мають одну дуже цікаву властивість: вони позначають далеко не все пізнане людиною, а лише ті моменти, які з точки зору мовного колективу необхідно представити образно, емоційно, експресивно» [Демський 1994б, с. 8].

Діалектна фразеологія виділилася в українському мовознавстві порівняно недавно, передусім завдяки науковим дослідженням Б. Ларіна, І. Матвіяса, С. Бевзенка. У 1959 році у програмній доповіді «Про народну фразеологію» Б. Ларін окреслив місце діалектної фразеології у системі наук, точ-

но визначив внутрішньо-семантичну сутність фразеологізмів, виокремивши актуальні завдання щодо вивчення народної фразеології у вузькому значенні, тобто діалектної фразеології – частини національної мови, яка «і створюється, і живе в мові народних мас»: розмежування діалектної та літературної фразеології, створення обласних словників, необхідність тривалих і вмілих пошуків та записів фразеологічного матеріалу «з усієї території поширення української мови» [Ларін 1959, с. 35].

Упродовж кількох десятиліть формувалися теоретичні засади вивчення діалектних фразеологічних одиниць, їх методологічна основа, система наукових понять і термінів. За останні десятиліття українська діалектна фразеологія досягла значних успіхів у зборі, фіксації й аналізі фразеологічного фонду української національної мови, почала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані із збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів його дослідження. Важливий фразеологічний матеріал зафіксовано у словниках діалектної лексики: В. Ужченка, Д. Ужченка [Ужченко В. Ужченко Д. 2005], Г. Доброльожа [Доброльожа 2010]; З. Мацюк [Мацюк 2013; 2020]; Г. Гузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк [Словник 2017]; М. Голянич [Голянич 2018] й В. Грещука [Грещук 2019], які фіксують стан фразеологічних систем українських говірок на сучасному зрізі.

У другій половині ХХ століття – на початку ХХІ століття з'являється значна кількість наукових праць, у яких розглянуто теоретичні і практичні питання діалектної фразеології. Зокрема, це публікації Н. Бабич [Бабич 1972а, 1972б, 1978], М. Демського [Демський 1972; 1978; 1983; 1994а; 1994б; 2019], Ю. Прадіда [Прадід 1992], В. Ужченка та Д. Ужченка [Ужченко В. Ужченко Д. 2005], М. Якіма [1983; 2002] та інших дослідників.

Новим етапом вивчення діалектної фразеології (90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.) стала поява дисертаційних дослі-

джень із описом окремих говорів: карпатських (В. Лавер) [Лавер 1992], східностепових (Т. Грица) [Грица 1996], поліських (Г. Доброльожа) [Доброльожа 1997], лемківських (Г. Ступінська) [Ступінська 2000], західноподільських (Н. Коваленко) [Коваленко 2001] тощо.

За останні роки збільшилась кількість діалектних фразеографічних праць. Опубліковано словники гуцульських, бойківських, буковинських, наддністрянських говірок. Окрім цього, з'явилися й такі фразеографічні джерела, що репрезентують лише частину ареалу. Різні за ареалом, обсягом, широтою та деталізацією опису, усі вони об'єднуються прагненням авторів вичерпно й точно паспортизувати, семантизувати й схарактеризувати фразеологічні одиниці обраного діалектного простору.

Нині опубліковано праці, в яких розглянуто теоретичні питання української діалектної фразеології, що висвітлюють у різних аспектах і напрямках: ономазіологічному аспекті (А. Івченко); дериваційній базі діалектної фраземіки (М. Демський, Р. Міняйло, Г. Ступінська); активних мовних процесів межах окремого діалектного масиву (І. Мілева, Р. Міняйло, Н. Романюк, В. Пачева); структурно-семантичному моделюванні говіркових фразеологізмів (Т. Грица, А. Івченко, Н. Коваленко, М. Олійник, О. Плетнева, В. Ужченко); системному відношенні в ареальній фразеології (Н. Бабич, В. Лавер, І. Матвіяс, М. Олійник); тематичному аналізі окремих ареальних фразеологічних одиниць (К. Глуховцева, В. Дроботенко, Н. Клименко, В. Леснова, І. Магрицька); дослідженні ідеографічної класифікації фразеологічного матеріалу (Г. Доброльожа, Т. Грица, Н. Коваленко, М. Олійник, Ю. Прадід); вивченні культурологічних засад говіркової фразеології (М. Бігусяк, О. Дехтярьова, А. Івченко, І. Магрицька, Л. Мельник, І. Мілева, Н. Пуряєва, Д. Ужченко); встановленні культурно-національного компонента ареальних фразеологічних одиниць (Л. Мельник, Р. Міняйло, Є. Отін). Окремо зосереджено увагу на розмежу-

ванні фразеологізмів національної, літературної і діалектної макросистем, що здійснили І. Матвіяс, Б. Ларін та ін.

У низці досліджень із діалектної фразеології зроблено спроби визначити поняття діалектної фразеології, розмежувати фразеологізми національної, літературної та діалектної мовних систем. Досі немає загальноприйнятого визначення і єдиного розуміння поняття *діалектна фразеологічна одиниця*. У сучасній лінгвістиці немає одностайності щодо визначення поняття *діалектна фразеологія*. Мовознавці паралельно використовують терміни *народна фразеологія*, *ареальна фразеологія*, *говіркова фразеологія*, *фраземіка діалекту*, *діалектна фраземіка*.

І. Матвіяс основним критерієм відокремлення фразеологізмів національної мови від фразеологізмів літературної мови запропонував уважати письмову фіксацію в літературних творах, стверджуючи, що «народні фразеологізми, засвідчені художньою літературою та іншими жанрами літератури, вивчаються разом із книжними як складова частина фразеології літературної мови. Не зафіксовані в літературних жанрах народні фразеологізми залишаються об'єктом діалектології» [Матвіяс 1972, с. 147–148].

В. Лавер зазначає, що діалектну фразеологію творить сукупність фразеологізмів окремих наріч, говорів, говірок. Об'єктом вивчення діалектної фразеології, на думку мовознавця, є фразема, що має територіально обмежене поширення, тобто мовна одиниця, яка виникла і функціонує в конкретному діалекті. Учений формує своє визначення *діалектної фразеологічної одиниці* та зазначає, що терміни *діалектна фраземіка*, *діалектна фразема* неправильно змішувати з поняттям *народна мудрість* і *народна фраземіка*, так само, як не можна ототожнювати термін *діалектна фразема* з поняттями *прислів'я*, *приказка*, *приповідка* тощо. В. Лавер у своєму науковому дослідженні виокремив два основні типи діалектних фразеологізмів: утворені на базі локальної внутрішньої форми, яких немає в літератур-

ній мові; ті, що мають тільки локальні способи вираження, але наявні в інших говорах та літературній мові [Лавер 1992].

Л. Скрипник для позначення специфічного різновиду фразеологізму загальнонародної мови, який уживається в різножанрових усних народних творах, використовує термін *фольклорна фразема* [Скрипник 1973, с. 58–65].

Нині на позначення фразеологізмів, що функціонують у певному діалекті, вживають терміни *фразеологія діалекту* та *діалектна фразеологія*. Хоч ці поняття в наукових розвідках окреслюють здебільшого різні мовні факти, проте доволі часто ці терміни ототожнюють. Поняття *фразеологія діалекту* значно ширше, ніж *діалектна фразеологія*, оскільки до фразеології діалекту належать усі фразеологічні одиниці, які функціонують у мовленні діалектоносіїв [Коваленко 2001]. Значна частина мовознавців, маючи на увазі фразеологію діалекту, називають її діалектною фразеологією, що зумовлює сплутування цих понять, хоча перше поняття значно ширше від другого, оскільки містить власне діалектні фразеологічні одиниці й загальноновживані літературні фразеологізми.

М. Алефіренко виокремлює фразеологічні варіанти та називає їх тими видозмінами фразем, які характеризуються відносною тотожністю фразеологічних значень й етимологічних образів, розрізняються окремими компонентами, що надає їм певної стилістично-експресивної забарвленості. Варіанти фразеологізмів слід відрізнити від фразеологічних синонімів зі спільними лексичними компонентами, такі фразеологічні одиниці виражають близькі фразеологічні значення, однак їх внутрішні форми, етимологічні образи й експресивно-стилістичні властивості не збігаються [Алефіренко 2007, с. 802]. Саме ці дефініції і розмежування мають безпосереднє відношення до визначення поняття «діалектна фразеологія». Зазначене поняття охоплює фразеологізми, що виступають у мові, як єдині, не-

подільні й цілісні за значенням, функціонування яких обмежується лише певною територією.

В. Ужченко, на нашу думку, найбільш влучно вважає термін *ареальна фразеологічна одиниця*. До кола ареальної (діалектної) фразеології вчений відносить фразеологічні одиниці: які не фіксуються лексико- і фразеографічними працями літературної мови; які відрізняються від фіксованих у нормативних працях фразеологічних одиниць семантичною структурою чи формальними ознаками (фразеологічні одиниці з діалектними словами; фразеологічні одиниці, які компонентним складом відрізняються від нормативних; фразеологічні одиниці з іншою порівняно з літературними фразеологічними одиницями семантикою); мікрофразеологізми, тобто вирази, які вербалізують мікролокальні реалії [Ужченко 2003].

Виокремлюємо студії Н. Москаленко [Москаленко 1977], С. Бевзенка [Бевзенко 1974], Н. Бабич [Бабич 1970–1971], які стали підґрунтям для подальших досліджень у напрямку вивчення діалектної фразеології.

В. Чабаненко стверджує, що «місцеві фразеологізми органічно входять до системи експресивних засобів діалектного мовлення і є вдячним матеріалом для дослідження соціолінгвістичних та психолінгвістичних основ говіркової мовленнєвої виразності, для дослідження естетичної, емотивної та волюнтативної функції живого народного мовлення, для дослідження стильової диференціації цього мовлення» [Чабаненко 1978, с. 105].

Серед наукових розвідок, що фіксують фразеологічний склад діалектних систем у ХХ столітті, важливо згадати працю А. Івченка «Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія» [Івченко 1999], в якій автор досліджує фразеологію українських народних говорів, зібрану впродовж XVIII – ХХ ст. Наукова студія є синтетичним та узагальнювальним дослідженням української народної фразеології як цілісної системи, у якому об'єднано опис

ономазіологічних процесів найпродуктивніших семантичних груп із метою виявлення закономірностей фразеотворення на рівні структурно-семантичних моделей.

Надзвичайно цікавим складником фразеологічної картини світу є вислови на позначення лайливих слів, прокльонів, іронії, які ще не були предметом спеціального наукового вивчення. Простежимо їх уживання та роль у комунікативному аспекті на матеріалі художніх творів Дмитра Кешелі. Представляємо найбільш репрезентативні з них.

Бодай мороз тебе спалив – 'лайливий вислів для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення когось чи чогось'. У тексті: «Тітка, зачувши, як серед ночі вуйко розквітує терен, сердито спльовувала з ліжка і мовила про себе: –А бодай мороз тебе спалив із тим терном» [Кешеля 1982, с. 13–14].

Борсук килавий – 'образлива назва на позначення людини, незадоволеної, обуреної ким-небудь'. У тексті: «– Слухай, борсуку килавий, тобі не один мінден, куди тебе нечистий носить – по курвах чи по корчмах: главное што би гроші за стихотвореніє платили, – постукала повчально баба Соломона по чолу» [Кешеля 2012, с. 358].

Власть, як псяча масть – 'лайливий вислів, який виражає негативне ставлення до влади'. У тексті: «– Неборе, всяка власть, як псяча масть: кілька не масти, а воно усе смердить, – відповіла стомлено баба» [Кешеля 2012, с. 381].

Вонячий руський цап – 'образлива назва на позначення людини, виявлена через незадоволення, обурення кимось'. У тексті: «Світ одразу померк у свідомості Фіскарощки: Танкістку, її найдорожчу в світі подругу-цімборашку, її сей вонячий руський цап хоче на шашлик?!» [Кешеля 2012, с. 66].

Вошливець короставий – 'лайливі слова, виражені ким-небудь до когось у формі образи'. У тексті: «– Ти, вошливцю короставий, чого лупаєш на мене своїми банькатими очима? – вибухає з грудей Солов'їхи» [Кешеля 1985, с. 227].

Гарнія язиката – ‘образлива назва на позначення балакучої людини’. У тексті: «- Щезни ти сама, *гарнійо язиката!* – рывкнув Соломон, не одриваючись от лічби» [Кешеля 2012, с. 148].

Гнида килава – ‘образлива назва на позначення недостойної за її вчинками людини’. У тексті: «- А сесе чому, *гнидо килава!* – вилупила очі Фіскарешка» [Кешеля 2012, с. 90].

Гонили би вас п’яні мацури – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу, лайливий вислів, який виражає сильне невдоволення щодо когось’. У тексті: «- *Гонили би вас п’яні мацури*, кілька раз я вас предупреджав: лишайтесь ви ся тої паленьки, – лютів голова сільради» [Кешеля 2012, с. 215].

Гонили би його татари – ‘лайливий вислів, який виражає засудження кого-небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «- А сесе што щи за еден руський комунішта, *гонили би його татари!*» [Кешеля 2012, с. 22].

Гонили би тя мацури по Палестині – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. Власне авторський фразеологізм побудований на народнорозмовній мові закарпатського говору. Наприклад: «- Який ти у мене розумний, а який шіковний, *гонили би тя мацури по Палестині*, – здивовано сплюнув пан Фийса, так і не оцінивши мої труди по наведенню лиску на біціглях» [Кешеля 2012, с. 29].

Гута би вас заморила – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Баба йде, гордо піднявши голову, наче її щойно коронували на англійську королеву, і замість вітання з висока рече: – Задурно робите!.. за дурно робите!.. – Правду маєте!.. правду маєте, *гута би вас заморила!* – дружно відповідають їй палестинські колгоспники» [Кешеля 2012, с. 234].

Гута би го забила – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Сказувався ми на руд, та і я читала єдним оком у новинці, што муй старий

килавіць натерхав цілий віз нечисти на мене, то єсть, написав посланіє і відправив аж до Вас, Як того до ня дійшло, мало ня чорт не трафив. *Гута би го забила*, старого лотроша!» [Кешеля 1993, с. 10].

Гута би ї вбила – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Чи ліпше би упувісти – насукачила, *гута би ї вбила!*» [Кешеля 1993, с. 23].

Гуту їм червену – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «- Но та якшто такий розумний, то погримайте’ го в’єдно із своїми вождями... *гуту їм червену!*» [Кешеля 2012, с. 23].

До фрасової каріки – ‘лайливий вислів, який не вважається непристойним, зовсім забути про щось’. Фрасова каріка – ‘чортове колесо’. У тексті: «Забув я, до *фрасової каріки*, за свій екзамен, про своє осяче походження, про панів Фийсу, Годю і всяку іншу мару» [Кешеля 2012, с. 41].

Дуплавий каралабе – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені’. У тексті: «- Ах ти, *дуплавий каралабе*, ти посмів на дитину руку підняти?! – вмить підскочила баба і втяла діда віником по потилиці» [Кешеля 2012, с. 306].

З’їли би їх воші – ‘лайливий вислів, який виражає засудження кого-небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «А што... А што, ті...*з’їли би їх воші!*... баба із дідом... не казали, што ниськи тобі до школи не треба...» [Кешеля 2012, с. 47].

Закляття би їм – ‘лайливий вислів, прокляття, яке виражає засудження кого небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «А коли зрідка зітхала перед портретами Малюноква, Кагановича, оглядалася на Міклоша Гордія й сердито гаркала: «Не сверли ня своїми пулькатиими очима, бо то й ти винен, што они, *закляття би їм*, – туйки...»» [Кешеля 2012, с. 12].

Злий сірукантош – ‘образлива назва на позначення злої людини’. У тексті: «- Он ваш Митро... то є *злий сірукантош*»

тош! – вчитель войовниче тикнув у мене пальцем» [Кешеля 2012, с. 21].

Злодій короставий – ‘образлива назва на позначення людини, вчинками якої незадоволені, обурені’. У тексті: «– Ти що собі дозволяєш, *злодію короставий?*! – нарешті, задихаючись, видавив із себе пан Фийса» [Кешеля 2012, с. 17].

Ідеш ти, плянтьо, до фрасової каріки! – ‘лайливий вислів, який не вважається непристойним, відправити кого-небудь десь дуже далеко’. У тексті: «*Ідеш ти, плянтьо, до фрасової каріки!*» – гиркнула я (Фіскароршка) [Кешеля 2012, с. 170].

Ідїть до фрасової каріки – лайливий вислів, який не вважається непристойним – ‘відправити кого-небудь десь дуже далеко’. У тексті: «– *Ідїть* ви, бабо, *до фрасової каріки*, розтанув Сусанін і кутками губ усміхнувся» [Кешеля 2012, с. 437].

Їжака йому в рот, матір’му душу – ‘лайливий вислів, який виражає велике обурення кимсь’. У тексті: «– *Їжака йому в рот, матір’му душу!* – кисло кривлюся я» [Кешеля 2012, с. 12].

Йдїть, до мари – ‘лихослів’я, яким накликають на когось смерть, уживається для побажання комусь смерті’. У тексті: «– Та *йдїть*, ви Марьо, *до мари!* – сахнулаь перелякано Пірошка» [Кешеля 2012, с. 354].

Кисла свербигуско – ‘образлива назва на позначення людини, стосовно якої виявляють незадоволення, обурення’. У тексті: «– Та ти, *кисла свербигуско*, хочеш уповісти, же я цап?!» [Кешеля 2012, с. 60].

Китайський шуль – ‘образлива назва на позначення людини, стосовно якої виявляють незадоволення, обурення’. У тексті: «– Фена би’ тя взяла, *китайський шулю!* – раптом рывкнув над вухом Фийса. – Ти што робиш туйки, гунцуте-вілагу?» [Кешеля 2012, с. 28].

Козляча борода – ‘лайливі слова, виражені кимось до когось у формі образи’. «– Та ти ще, *козляча борода*, стоїш.

Ану геть від мого двору! – хапає перший-ліпший дрючок Солов’їха і вибігає на вулицю» [Кешеля 1985, с. 227].

Криволабий чорт – ‘образлива назва на позначення людини, стосовно якої виявлено незадоволення, обурення’. У тексті: «– Ти што злословиш, *криволабий чорте*, гути ти червену, – лускає мене по потилиці баба» [Кешеля 2012, с. 12].

Кровопиский Сусаніне – ‘образлива назва на позначення людини, стосовно якої виявлене незадоволення, обурення кимось’. У тексті: «– Най ваш міністр гуси йде пасти! А не з’їв би ти песьої солонини і запив молоком жабиної цицьки, *кровопиский Сусаніне?* – ніяк не могла вгамувати своєї гнівачки баба Фіскароршка. – видите усі людські копильці святі, лем наша дитина їм сліпак на очах!» [Кешеля 2012, с. 96].

Курвокутьобештія – ‘образлива назва на позначення людини, діями якої виявлене незадоволення, обурення’. У тексті: «– Ще лем не хватало, авби я на «ви» казала тій *курвокутьобештії!* – підняла догори кулака Фіскароршка, – грозячи у бік Гатьошчиного обійстя» [Кешеля 2012, с. 181].

Лепавий ковдуш – ‘образлива назва на позначення нечесної, брехливої людини’. У тексті: «– Мамо, ви менше слухайте *лепавого ковдуша*, – грізно глянула тітка на мого нянька» [Кешеля 2012, с. 360].

Либухурю килавий – ‘образлива назва на позначення людини-ледаря’. У тексті: «– Де твоє поле, *либухурю килавий?*! – схопили пан Фийса мене за вухо і, крутячи його, злоратно продовжували. – Но та де твоє поле?! Ану ж покажи, де твоє поле?!» [Кешеля 2012, с. 185].

Льондра коростава – ‘образлива назва на позначення людини, вчинками якої незадоволені’. У тексті: «– Ти *льондро коростава*, уже мені гріб сушиш!? – заверецала Гітлерка, – живою хочеш мене у землю!» [Кешеля 2012, с. 105].

Малий збісняк – ‘образлива назва для дитини-бешкетника, вчинками, діями якого незадоволені’. У тексті: «– А...

се ти, *малий збіснюку?* – вмить подобрішали й розцвіли причаєною любов'ю очі діда, уздрівши мене» [Кешеля 2012, с. 21].

Малий луціпер – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені, обурені’. У тексті: «– Пребачте, пане учителю, коли говорить таку дурницю наш *малий луціпер*, то все розумію! Але хто вам, розумному чоловікові, таке сказав, же тварь Божа – чоловік – проісходить від мальфи?» [Кешеля 2012, с. 22].

Мальфун таркастий – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені. У тексті: «А тебе, *мальфуне таркастий*, яка нечиста сила принесла? – простогнав учитель, цорконячи зубами» [Кешеля 2012, с. 46].

Марішку їм зелену – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «– Потім замикала вождів на колодицю, ставала перед іконою Спасителя й каялася: «Но та пак што маву робити, Божіньку?... Наслав'ись їх на нашу бідацьку голову, та мушу їх, *марішку їм зелену*, якось задобрювати, аби ще більшої біди не начинили» [Кешеля 2012, с. 12].

Матір вам душу – ‘лайливий вислів, який виражає за судження кого-небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «– *Матір вам душу*, вставайте, бо вас фрас возьме! – почав трусити сплячими голуб'ятами Гельс» [Кешеля 2012, с. 237].

Мінден би'го побив – ‘лайливий вислів, виражає незадоволення ким, чим-небудь’. (Мінден – місто у Німеччині) У тексті: «*Мінден би'го побив!* За моїм старим фертіком усковчив, як пуджало, Дюрько Пушкашчин і нараз уряхував, ош Цільо із своїх неповних п'ятдесят років мав усідіти уже 150 у темниці, а він сидить спокійно дома на гузиці» [Кешеля 1993, с. 58].

Мухомор тринькавий – ‘образлива назва на позначення недостойної людини, вчинками якої незадоволені, обурені’. У тексті: «– Слухай, ти, пердуне недоношений, хто тобі

дав право на мою невісту писок одтворяти! Та ти, *мухомор тринькавий*, недостоїн не те, што її сліди цілувати, а даже, аби тобі у ринтавий писок плюнула!» [Кешеля 2012, с. 273].

Най'го Телігова паморока забирає – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «Тут вуйко довго тягнув, шукаючи подальших слів, а потім, махнувши рукою, в серцях випалював: – *Най'го Телігова паморока забирає*» [Кешеля 1982, с. 13].

Недорослий мухомор – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені, обурені її поведінкою’. У тексті: «– О, світило би тобі сонічко із потилиці, *недорослий мухоморе!*» [Кешеля 2012, с. 252].

Но гута би вбила того москаля – ‘лихослів'я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «*Но гута би вбила того москаля*, ще й дівку по гузиці не поплескав, а вже просить за неї у придане лази!» – ледь не зайнявся від гніву синім полум'ям Наполійон» [Кешеля 2012, с. 139].

Овійос его у феню – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «Вислів «*овійос его у феню*» був найсмачнішою родзинкою у мові Пуцлика» [Кешеля 2012, с. 271].

Оракул ти хренов – ‘образлива назва на позначення людини, виявлена через незадоволення, обурення ким-небудь’. У тексті: «– Слушай, *оракул ти хренов!* Счас как вмажу, міліони созвездій так посиплються із глаз, што ти сам сразу станеш раком! – гаркнув безпекаш і, обернувшись до підопічних, наказав» [Кешеля 2012, с. 372].

Осел мантафунський – ‘образлива назва на позначення недалекої розумом людини’. У тексті: «– Се *осел мантафунський!* – крикнув пан Фийса» [Кешеля, Збийвіч, С. 32]; «– А в школі у мене зовсім інакша фамилія – *осел мантафунський*» [Кешеля 2012, с. 39].

Осел рогатий – ‘образлива назва на позначення недалекої, неосвіченої людини’. У тексті: «– Мамо, *осел рогатий* уже встав, марішку'му зелену? – гукає із сіней батько»

[Кешеля 2012, с. 10]; «– Слухай, *осле рогатий*, тко то тобі таке дурное сказав?» [с. 22]; «– А-а-а, та то усі знають! – мовив гордо. – Я. – від *осла рогатого*: инак дома мене і не називають – лем ослом рогатим» [Кешеля 2012, с. 39].

Остолопе повчанський – ‘образлива назва на позначення людини, вчинками якої обурені, незадоволені’. У тексті: «– О, мамко мармаладові, *остолопе повчанський*, так ненавиджу тебе, як свої гріхи! – скреготнула баба зубами» [Кешеля 2012, с. 358].

Пекельний кочегар – ‘образлива назва на позначення людини, яка характеризує її як злу, підступну, нестерпну’. У тексті: «...Сигіняшна Кутузувка, здивовано, але терпеливо слухала-слухала, перелякано кліпаючи єдиним оком, а потім бочковим голосом прогуділа: – Та ви, Марько, ліпше позирайте на свого *пекельного кочегара*, першого помочника люцифера! – і тикнула пальцем мені прямо в чоло. – Хіба він ліпший за моїх?» [Кешеля, 2012, с. 112].

Перекривило би тобі писок на потилицю – ‘лайливий вислів, який виражає засудження когось-небудь, велике обурення кимсь, ненависть до когось’. У тексті: «– Йой, *перекривило би тобі писок на потилицю*, – тихо побажав батько невідомо кому – мені чи Гебельсу» [Кешеля 2012, с. 248].

Побили би тебе ясні громики – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «А *побили би тебе ясні громики!* – аж заїкнувся від злості дід» [Кешеля 2012, с. 60].

Пси би тя гонили, здохляку – ‘лайливий вислів, який виражає велике обурення кимось та погрозливий тон’. У тексті: «– *Пси би тя гонили, здохляку!* – кричить за мною нянько, – лиш прийди’ми домів! Я тя на воротах повішу, абись ворони і мачки лякав» [Кешеля 2012, с. 13].

Ринтавий мухомор – ‘образлива назва на позначення людини, якою незадоволені, обурені’. У тексті: «І якщо би була велика біда, він дасть справку, що ваш Митрик хворий на голову – і може пронести, айбо коли *ринтавий мухомор*

уже і вас втягнув у політику, то вже нияка сила не одміє вашу фамилію» [Кешеля 2012, с. 54–55].

Рогатий осел – ‘образлива назва на позначення людини, діями якої обурюються’. У тексті: «– Якшто ви рахуете, що цей *рогатий осел* – великий подарок небес, то ним треба ділитись чесно із ближніми...» [Кешеля 2012, с.435].

Сатана рогата – ‘образлива назва на позначення злої людини’. У тексті: «– Де *сатана рогата*?! – запитав Гебельс» [Кешеля 2012, с. 416].

Свинопас короставий – ‘образлива назва на позначення людини, вчинками якої обурені’. У тексті: «– Та ти, *свинопасе короставий*, через того жилавого лисака підняв на мого Мішка руку?! – заверещала баба Фіскароршка і, притьмом підскочивши на стілець, вгостила стрійка пляшкою по тім’ю» [Кешеля 2012, с. 85].

Скисли би, як крумплі підбивані – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу, лайливий вислів, який виражає сильне невдоволення щодо когось’. У тексті: «– Бідна наша земля закарпатська, але, видати, дуже смачна, бо ріжуть її пани всю історію, ріжуть, ріжуть скибочками і ніяк не наситяться, *скисли би, як крумплі підбивані...*» [Кешеля 2012, с. 337].

Скотина невчена – ‘образливий вислів про неосвічену людину’. У тексті: «Та ци знаєш, што пан Фийса був першим цімбором Мікловша Гортія, а його покійний нянько, розказували, най будуть прощені, мої мамка, пив на брудершафт із самим Ференцом Йовжком. *Скотина ти невчена!*» [Кешеля 2012, с. 12].

Старий моримух – ‘образлива назва на позначення старшої брехливої людини’. У тексті: «– Бреше, *старий моримух!* – заверещала кума Гітлерка» [Кешеля 2012, с. 379].

Тидра коростава – ‘образлива назва на позначення зневаги до неохайної людини’. У тексті: «– Тидра! Тидра! *Тидра коростава!* – крикнула услід Фіскароршка» [Кешеля 2012, с. 181].

Торомбаньо нечесана – ‘образлива назва на позначення неохайної жінки’. У тексті: «– Слухай, *торомбаньо нечесана*, я здуру тебе случайно цмокнув, то мусів іти яйця красти, аби відкупитись» [Кешеля 2012, с. 414].

Тумануватий либухурь – ‘образлива назва на позначення дитини, яка не мала розумових здібностей’. У тексті: «Баба Фіскарощка, яка привела тоді до школи свого *тумануватого либухуря*, тобто мого майбутнього нянька – через багато літ так згадувала про свої перші враження від зустрічі із майбутньою невісткою і моєю мамкою...» [Кешеля 2012, с. 199].

Фрас тя най возьме – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Особисто можу підтвердити тільки одне: в образі руського капітана сов’єтська власть принесла всім моїм родакам віру у те, що можливості людського організму невичерпні – можеш пити до безкінечності і *фрас тя не возьме!*» [Кешеля 2012, с. 142].

Фуфлавець недорікий – ‘образлива назва на позначення недалекої людини’. У тексті: «– Ти, *фуфлавицю недорікий*, поцілуй’ня!» [Кешеля 2012, с. 273].

Чорте килавий – ‘образливий вислів про когось недолугого’. У тексті: «– Прийдемо домів, *чорте килавий*, то я тобі такого добра напоказую доста...» [Кешеля 1993, с. 51].

Шарія кривоока – ‘образлива назва на позначення людини, виявлена через незадоволення, обурення ким-небудь’. У тексті: «– Птфу, закляття би їй, – сплюнула Фіскарощка. – Так ня *шарія кривоока* поцілувала, якби онучу понюхала» [Кешеля 2012, с. 218].

Язык на вуха натягнути – ‘погрози людині, яка занадто балакуча, або сказала щось зайве’. У тексті: «Я їй рот на потилицю укривлю, а *язык на вуха натягну!*» [Кешеля 1993, с. 52].

Аргентинські цімборове – ‘іронічна назва друзів-односельців, людей, які живуть в одному селі і мають дружні зв’язки’. У тексті: «– Видати, ваші великі цімборове, – показав вниз на село. – Може, палестинські кумове, може, й

аргентинські цімборове, а може, бразильські сватове...» [Кешеля 2012, с. 214].

Бонапарт мукачівського розливу – ‘іронічна назва на позначення людини, яка уявляє себе дуже вагомою в своєму місті’ (Наполеон І Бонапарт – французький державний діяч, полководець, перший консул Французької Республіки (1799–1804), імператор Франції (1804-1814, 1815)). <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BE%D0%BD> – cite_note-%D0%95%D0%86%D0%A3-7. У тексті: «В цей час *Бонапарт мукачівського розливу*, себто я, завершив епохальні труди по вивченню статевого і нестатевого розмноження рослин» [Кешеля 2012, с. 181–182].

Бразильські сватове – ‘іронічна назва кумів-односельців, людей, які живуть в одному селі і є кумами’. У тексті: «– Видати, ваші великі цімборове, – показав вниз на село. – Може, палестинські кумове, може, й аргентинські цімборове, а може, *бразильські сватове...*» [Кешеля 2012, с. 214].

Висипати мало полови од перегрузки розумом – ‘говорити щось несерйозне, невагоме, яке не має жодного значення’. У тексті: «– Не слухайте ви лем діда, пане вчителю, – у нього завжди у голові мусить *висипатися мало полови од перегрузки розумом*, – втрутилася рішуче Фіскарощка» [Кешеля 2012, с. 333].

Вічні революціонери – ‘псевдо-революціонери, які будують нове життя, лише розповідаючи про нього, крім балачок, ні на що більше не здатні’. У тексті: «Це – наші *вічні революціонери* і борці за щастя народне» [Кешеля 2012, с. 229].

Впасти з печі на голову – ‘іронічна характеристика когось, хто верзе бозна-що, ніби не сповна розуму’. У тексті: «Отже, повернувшись із школи, я одразу заявив: – Бабо, паніка вчителька сказали, авби ми привезли їй гріб! – Вона що – *впала із печі на голову?* – витріщила пупьки Фіскарощка» [Кешеля 2012, с. 103].

Гримати кістками – ‘рух, зміна положення тіла людини похилого віку (іронія, сарказм)’. У тексті: «Сяк-так пе-

рекусивши, я одразу взявся за науку, грізно попередивши Фіскаррошку: «Не *гримайте* своїми кістками і не мішайте мені вчитися!» Моя заява про науку настільки спантеличила бабу, що бідна одразу подумала: або вона сходить із розуму, або світ шалено мчить до загибелі» [Кешеля 2019, с. 176].

Зачим слово, то й готово – ‘як тільки сказати, відразу все буде зроблено’. У тексті: «– Щас... *Зачим слово, то й готово*, – радісно розвів руками дід» [Кешеля 2012, с. 349].

Копильці святі – ‘позашлюбні діти, яких з іронією характеризують морально чистими, благородними, бездоганними в житті, поведінці тощо’. У тексті: «А не з’їв би ти песьої солонини і запив молоком жабиної цицьки, кровопиский Сусаніне? – ніяк не могла вгамувати своєї гнівачки баба Фіскаррошка. – видите усі людські *копильці святі*, лем наша дитина їм сліпак на очах!» [Кешеля 2012, с. 96].

Марька кремова – ‘іронічна, улеслива назва на позначення жінки’. У тексті: «– А ти знаєш, *Марько кремова*, наш Митько має правду, – раптом мовив дід. Ми вже й так натруджені...» [Кешеля 2012, с. 91].

Новоспечена Мата Харі – ‘іронічне порівняння героїні твору з нідерландською екзотичною танцівницею, куртизанкою та однією з найвідоміших шпигунок Першої світової війни’. У тексті: «...Після арешту *новоспеченої Мата Харі*, себто шпигунки Фіскаррошки, великий дослідник комуністичної історії Соломон і Рембрандт місцевого посолу пан Фийса вельми зажурились, проте ненадовго» [Кешеля 2012, с. 373].

Поетичний шедевр власного посолу – ‘найвище досягнення у своїй псевдо-творчості’. У тексті: «– Колись продав бідні воші, То й мав файні гроші! А тепер ідеш на базар, як цариця, А відти – як куряча гузиця, – продекламувала її величності Едінбурзькій Фіскаррошка черговий *поетичний шедевр власного посолу*» [Кешеля 2012, с. 168].

Радость – як дощ на сухе сіно – ‘щось погане’. У тексті: «– Направду *радость* – як дощ на сухе сіно, – фиркнула Фіскаррошка. Ми вже й так натруджені» [Кешеля 2012, с. 419].

Рембрандт місцевого посолу – ‘іронічне порівняння героя художнього твору з відомим на весь світ нідерландським художником’. У тексті: «...Після арешту *новоспеченої Мата Харі*, себто шпигунки Фіскаррошки, великий дослідник комуністичної історії Соломон і *Рембрандт місцевого посолу* пан Фийса вельми зажурились, проте ненадовго» [Кешеля 2012, с. 373].

Сільські пуцвіріньки – ‘бідні сільські діти’. У тексті: «Мої ж колеги по науці, тобто *сільські пуцвіріньки* і босяки, сиділи по вуха за партами і теж собі, посморкуючи, тихо скиглили...» [Кешеля 2012, с. 35].

Славною роду, лем псячого ходу – ‘позначення належності особи за народженням до знатної соціальної групи та іронічне вираження характеристики особи за її поведінкою’. У тексті: «– Так, так, Марьо, ви дуже *славною роду, лем псячого ходу*, – підтверджував дід Наполійон». [Кешеля 2012, с. 61].

Соломонівський гатьош – ‘іронічна назва на позначення юного розумного хлопця. У тексті: «– Тпру-у-у., – потягнув няньо на себе віжки. – А ти, *соломонівський гатьоше*, што би хотів?» [Кешеля 2012, с. 15].

Фюрерки місцевого розливу – ‘псевдо-вожді’. У тексті: «А далі вервечкою чалапали позаду зо два десятки менш значимих партейних фюрерів і *фюрерок місцевого розливу*» [Кешеля 2012, с. 231].

Щира слов’янська душа (ірон.) – ‘підступна людина, яка не може бачити когось щасливішим за себе, яка робить все, аби зіпсувати комусь життя’. У тексті: «Проте від якоїсь *щирої слов’янської душі*, якій вічно мішає жити щастя ближнього, дуже швидко пішов на нас донос в органи: мовляв, найліпші вороги СРСР не за границями, а у вас під носом, на Небесі...» [Кешеля 2012, с. 213].

Отже, тематична група на позначення лайливих слів, прокльонів та іронії у творах Дмитра Кешелі містить 130 одиниць. Фразеологізми здебільшого вживаються з метою

відтворення збудженого емоційного стану героя в момент мовлення. Більша частина прокльонів та лайливих висловів – це набір слів, зрозумілих у певному діалектному середовищі. Вони не лише відтворюють мовлення персонажів, але й надають йому місцевого закарпатського колориту. Також письменник у своїх творах використовує іронію, вона переважно ґрунтується на порівняннях та виконує стилістичну функцію. Здебільшого Д. Кешеля використовує іронію для експресивно-емоційної характеристики персонажів у процесі їх комунікації.

1.5. Репрезентація етнокультурної інформації в мікротопонімії басейну річки Ужа (Вероніка Баньої)

Топонімія, зберігаючи важливу інформацію про позалінгвальну дійсність, дає можливість створити певне уявлення про матеріальну й духовну культуру етносу. Як зауважує В. Лучик, «власні назви відрізняються від загальних насамперед специфікою своєї семантики, яка не має понятійного (узагальнювального) вираження. Значення онімів практично зводиться до основної інформації про той об'єкт, який вони називають. У цьому полягає їхня номінативна функція і цим зазвичай обмежується семантична структура власних назв. Але, як і загальні назви, вони здатні розвивати додаткову семантику, зокрема набувати конотативних значень, які нашаровуються на номінативну функцію» [Лучик 2015, с. 55]. Відповідні конотативні нашарування у власних назвах можуть бути результатом поступового осмислення людиною довкілля й формування цілісної картини світу. Принципи номінації географічних об'єктів – антропологічний, просторовий, внутрішній та ідеологічний – відображають особливості такого пошу-

ку. Наприклад, через антропологічний (визначальний і базовий) принцип людина декларує своє місце у світі, за допомогою внутрішнього та ідеологічного ідентифікує себе через опис та оцінку об'єктів довкілля. Світоглядні ж принципи членування та категоризації дійсності вербалізовані через просторовий принцип номінації. Як зауважує В. Котович, «просторові характеристики найглибше окреслено в мікротопонімах. Простір у таких онімах найбільш “автохтонний”, ословлений на рівні первісного народного сприйняття людиною довкілля» [Котович 2018, с. 88].

О. Снитко зауважує, що «найдавнішою характерною рисою мислення людини і саме тому найдавнішим засобом категоризації дійсності є принцип бінарності. Двоїстість знайшла яскраве відображення у міфології, релігійних ритуалах, побуті різних народів» [Снитко 2008, с.115]. На думку вченої, причиною появи дуалізму стала вимога порядку: «У дородовий період людина робить перші кроки щодо систематизації світу, вона поділяє хаос на верх та низ, на небо та землю, звертає увагу на існування дня та ночі. У родовому суспільстві свідомість людини вже відокремлює предмети зовнішнього світу від самої людини, суб'єкт та об'єкт, у центрі уваги опиняється земна людина (пор. протиставлення земного та потойбічного, свого та чужого)» [Снитко 2008, с.115–116].

Бінарні символічні класифікації, на думку А. Артюх, слугували базовими логічними структурами міфологічної доби. Вони є репрезентантами законів логічних трансформацій у міфологічних когнітивних моделях і принципів формування категорій. Змістоутворювальними ознаками, за допомогою яких диференціюється зміст, формуються світоглядні категорії, учена вважає такі, як *верх – низ, правий – лівий, старший – молодший* тощо. Відповідно первинна опозиція міфологічного світогляду має просторово-часовий характер, що впливає з апіорної структури, яка задає виміри простору-часу життя людини [Артюх 2010, с. 85–87]. Дослідниця